

UNIKUMOK KÖNYVTÁRAMBAN.

RÁTH GYÖRGYTŐL.

Könyvtáram kizárólag úgynevezett hungarikumokból áll. Azoknak összegyűjtésénél első sorban a magyar vonatkozású külföldi ősnymtatványoknak, valamint a szatmári békekötésig belföldi nyomdákban kikerült, illetve magyar nyelven megjelent munkáknak lehetőleg teljes sorozatát törekedtem összeállítani.

Az ezenfelül kínálkozó terjedelmes anyaggal szemben leginkább a kevésbé ismeretes, vagy éppen ismeretlen munkák megszerzésére fektettem a főszűlyt, a mi által némileg hazai könyvtáraink hézagainak pótlását is véltem elérhetni.

Az ily rendszeres gyűjtés sokféle könyvészeti és más irányú kutatásokat igényelt, melyek eredményét időnkint feldolgozva, kisebb-nagyobb tanulmányokba foglaltam össze.

Ezek egy részének közzétételét, a mennyiben a könyvtáramban őrzött unikumokat vagy ismeretlen nyomtatványokat tárgyazzák, e folyóirat tisztelt szerkesztőjének felhívása következtében ezúttal megkezdem és szándékom időnkint folytatni.

I.

Aeneas Sylvius levelezése Mahomed szultánnal.

Aeneas Sylvius, a mint II. Pius névvel a pápai trónra lépett, fő feladatául tekintette a kereszténység megvédését az ozmanok betörései ellen, és az izlam hatalmának lehető megtörését. Ezt a célú viszontagságteljes uralkodásának ideje alatt soha sem tévesztette szem elől. E végből hívta össze a mantuai kongresszust,

annak befejezte után pedig, nyilván azért, hogy merész fellépésével a tétovázókat magával ragadja, 1460. január 14-én kibocsátott bullájával Mahomed szultánnak, a vérszopó vadállatnak — mint nevezi — hadat üzen. Kijelenti, hogy a törökök ellen a keresztények egyesült erejével három éven át vezetendő általános hadjárat határozatotott el. Lángoló szavakkal köti a keresztény fejedelmek szívére, hogy a hit védelmére kivétel nélkül fegyvert ragadjanak. Egyúttal mindenkinek, ki személyesen nyolcz hónapig e hadjáratban az üdvözítőnek szolgál, vagy magáért helyettest felszerel és fizet, teljes bűnbocsánatot engedélyez.

A felhívás nem vezetett eredményre. Az ozmán invázió folytonosan tért foglalt Európában. Különösen megdöbbsentette II. Piust az a tudósítás, melyet Velence útján 1461. október havában vett, hogy Mahomed Genua fekete-tengeri birtokait, a sinopei fejedelemséget és a trapezunti császárságot elfoglalta.

A lesújtó hír a pápát a nápolyi hadjárat folyamán nyomasztó pénzzavarok közt érte. Ily helyzetben arra a sajátságos lépésre határozta el magát, hogy a szultánnál közvetlen hittérítési kísérletet tegyen. Meglehet, erre némi befolyással volt az az elterjedt mende-monda is, mintha Mahomed különös hajlandósággal viseltetnék a keresztény hit iránt. Ő állítólag akkor, midőn Konstantinápoly bevétele után parancsára Gennadios patriarcha az apostoli symbolumnak 20 fejezetből álló értelmezését benyújtotta, a keresztény vallás tisztasága fölött csodálkozását fejezte ki, és azóta a keresztények iránt kegyességet tanusított.

A gondosan kidolgozott terjedelmes epistola bevezetésében a szent atya kéri a szultánt: olvassa el végig levelét s ne vesse el azért, mert a keresztények fejétől jó. A keresztények őt nem gyűlölik, sőt az isten parancsából ellenségeiket is szeretik. Ne zárja el füleit, ha Krisztus nevét említi, hisz az üdvözítőt Mahomed törvényei is szent férfiúnak, nagy prófétának, a szűz gyermekének és csodatevőnek mondják. A művelt Európa katolikus államai — folytatja a levél írója — nem oly könnyen lesznek legyőzhetőek, mint az ázsiaiak, görögök, szerbek, oláhok, hitetlenek és eretnekek. Példa erre a magyar nemzet, mely egymaga már 80 év óta képes ellentállani a törököknek, úgy hogy ezek most is a Száva és Duna mellett vesztegelnek. De a szultánnak, hogy a keresztények között dicsőségesen uralkodjék, nincs szüksége sem aranyra, sem had-

seregekre és hajóhadakra; — egy kevés víz, a keresztség felvétele, őt korának legnagyobb, leghatalmasabb és legkiválóbb férfiújává tenné. A pápa elismerné a görögök és keletiek császáranak, s a mit most jogtalanul bir, birni fogja a keresztény jogával. Az egész világ választott birája lesz. Sokan önkéntesen vetendik magukat alája s neki fognak adózni. Ha az időben keresztény lett volna: László király elhaltával a magyarok és a csehek bizonyára utódjának csakis őt választják. Ő válnék az apostoli szék védurává, s beállana az általános béke, az aranykorszak. Együtt laknának a párduez a báránynyal, a borju az oroszslánnal, s a kard ásóvá és szántóvassá válnék.

Ezután áttér a pápa a hittan terére és hosszasan fejtegeti a keresztény vallás alapigazságait, másfelől pedig a Korán tanainak czáfolatába bocsátkozik.

Azon nagymérvű érdeklődést, melyet ezen irat a keresztény világban előidézett, mutatják a XV. században ért számos kiadásai. Azonfelül, hogy a levél Aeneas Sylviusnak nyomtatott levélgyűjteményeibe is többnyire, nevezetesen pedig a becses 1481-iki nürnbergi kiadásba 410. szám alatt fel van véve, Hain (Reperitorium bibliographicum, 171—177.) hét, illetve hat önálló kiadását sorolja fel. Ezen számot ezúttal két ismeretlen kiadással szaporíthatom.

Az egyiket megemlítve találok Rosenthal L. müncheni antiquár LXII. számú katalogusában, 15. sz. a., hol egy példánya 100 márkával van áruba bocsátva. Az itt olvasható leírás szerint eme kiadásban szintűgy, mint a többi ismertekben, a nyomdász, valamint a megjelenési hely s idő nincs megjelölve. A negyedréti könyvecske pedig 44 lapból áll, minden lapon 30 sorral, és abban sajtószerű ellentét észlelhető a szöveg gót nyomása s az olasz típusú kezdők között.

A Hainnál elő nem forduló másik kiadásnak egy példánya viszont birtokomban lévén, annak leírását ez úton következőkben pontosabban adhatom:

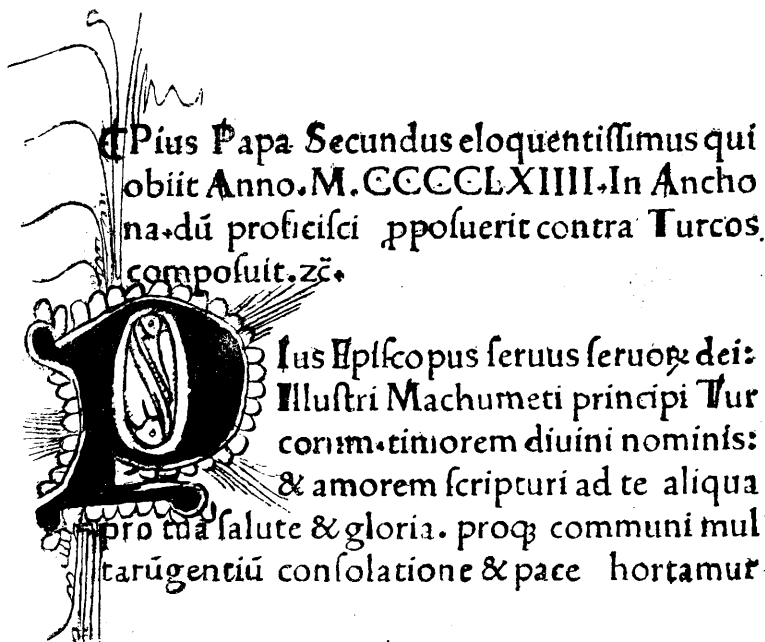
Az 1^a. lap e szavakkal kezdődik: *Pius Papa Secundus eloquentissimus qui | obiit Anno. M.CCCCLXIV+ In Ancho | na + dū proficisci pposuerit contra Turcos | composuit. zc. + |*

Az 59^a. lap 24. sora után: *Explicit epistola Pii Pape secundi ad Thurcū. Sq̄t. (igy) rñsio turci. |*

60a. lap: *Incipit epistola Morbifani magni Tu | ci (így) missa ad Pium Papam secundum. |*

62a. lap: *Registrum.*

A 4-rétű, kerek római betűkkel nyomtatott kiadás szintén nélküli a nyomdász nevének, úgy a nyomdahely és a megjelenési idő jelzését. Terjedelme 62 számozatlan levél, melyeknek utolsó lapja üres, custosok és signaturák nélkül, laponként 27 sorral.

II. Pius Epistola ad Turcarum imperatorem cz. művének kezdő sorai.

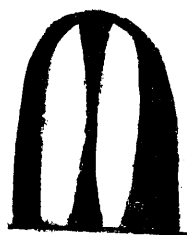
Ép, rubrikált példányomban az első *P* kezdő vörös alapon gazdagon van aranyozva.

Ezen kiadásban Aeneas Sylviusnak 14 ³/₄ ívet elfoglaló levele után — mint már a bibliografiai leírásnál említém — következik Morbisanus válasza.

Ennek bevezetése így szól: *Morbifanus Hebrei & Gesii cum | suis fratribus Cerabi Eiusbait im | peratoris collaterales pugilles in patribus achere magno sacerdoti Romanorum iuxta merita dilecto.*

Miután a válaszdók magukat ily sajátságos nevekkal bemutatták: panaszosan felemlítik azt, hogy tudomásuk szerint a velencziek kérelmére az olasz templomokban azoknak, kik ellenük fegyvert fognak, bűnbocsánat s boldog élet ígertetett, a mely hírnek valóságát igazolja némely gyalog-kereszteseknek velencei hajókon történt megérkezése. Ezen erősen csodálkoznak, miután a török nép nem okozója Krisztus halálának. Hisz azok a helyek, a hol a keresztény szentélyek léteznek, nincsenek birtokukban, s a zsidó népet pedig maguk is minden időben gyűlöltek. Mint régi krónikáikból hallották, a zsidók árulták el Krisztust Jeruzsálemben a

Incipit epistola Morbisani magni Tuci missa ad Rium Papam secundum.

Orbisanus Hebrei & Gesii cum suis fratribus Cerabi Eiusbait imperatoris organi collaterales pugilles in partibus achere magno sacerdoti Romanorum iuxta merita dilecto nuper auribus nostris intonuuit: q̄ in partibus.

Az Epistola Morbisani magni kezdősorai.

római helytartónak. Az olaszoknak ellenük való felkelése annál kevésbé igazolt, mivel ezek a trójaiak véreből származnak, ők pedig a trójai birodalmat akarják helyreállítani, s szándékuk a görög birodalom meghódításával Hektor vérét s Hillion romlását megboszúlni. Ha a velencziek által zsarolt Krétát s egyéb szigeteket el akarják foglalni, ezt azért teszik, mert eme vidékek az általuk isteneik ígérétehez képest alkotandó birodalomhoz tartoznak. Kérik tehát a pápát: szűnjék meg a keresztény népeket ellenük izgatni; ezeknek vallási meggyőződésükkel mit sem gondolnak, sőt Krisztust magát is elismerik prófétának. Egyedül a velenczikkel van dolguk, e gögös és vakmerő néppel, mely magának minden szomszédja fölött fölényt bitorol. Ha azonban jelen kérelmük siker-

telen marad: a kelet egész hatalmával fognak szembeszállani nemcsak a pápa kereszteseivel, hanem Róma, Német- és Franciaország összes hadaival is. Ekkor semmi sem fogja őket visszatartani attól, hogy mérhetlen számú hajóikkal eláraszzák az európai tengerpartot, s különösen Horvátországot s Dalmáciát. *«Datum anno Machumeti septingentijimo quadrigentijimo quinto, in introitu mensis Haften.»*

Már ezen állítólagos válasz szövege sem enged kétséget a felől, hogy apokrif férczmunkával állunk szemben; a mint nincs is semmi nyoma annak, hogy a szultán a pápának válaszolt volna.

Voigt, Aeneas Sylviusnak biográfusa, kinek mintaszerű életrajzából merítettem az előrebocsátott történeti adatokat, azt a nézetét fejezi ki, hogy a kereszténység és az izlam legfőbb képviselői közötti levelezés ingerlő eszméje tüzelte fel a kortársak képzelőtehetségét s gazdagította a törökökre vonatkozó irodalmat az apokrif csinálmányok sorozatával.

II.

Verinus Mihály verseinek kolozsvári kiadása.

Verinus Mihály ama gyérszámú humanista írókhoz tartozik, kiknek művei a XVI. században hazai sajtókból is kikerültek. De utánnomására kolozsvári verseinek kiadóját, ifj. Heltai Gáspárt, ki anyjának 1581-ben bekövetkezett halála után az atyai nyomdát átvette, nyilván nem annyira a distichonok költői becse, mint inkább a közérdekesség készítette, melyet az ifjú költő kora elhunytának oka előidézett.

E föltevést igazolja a könyvecske czíme, mely így szól:

MICHAELIS | VERINI HISPANI PO | ETAE AC IUVENIS DOCTIS | SIMI
DISTICHA DE | MORIBUS. | Quo morbi genere Poëta mortuus fit, fatis
bene | testatur Ang. Pol. in lib. Epigram. | ita inquires: | Verinus
Michaël florentibus occidit annis. | Moribus, ambiguum, maior, an
ingenio. | Disticha compofuit docto miranda parenti, | Quæ claudunt
gyro grandia fenfa breui. | Sola Venus poterat lento succurere
morbo Ne se pollueret, malluit ille mori. | Hic iacet, heu patri
dolor, & decus, unde iuuëtus | Exemplum, vates materiam capiant. |
(*Fametszet.*) CLAUDIOPOLI. | In officina Helthana. | M.D.LXXXVIII. |

A 8-rétű nyomtatványnak egyetlen fenmaradt ép példánya Lugossy József könyvtárából került birtokomba.¹ Egyik előbbeni tulajdonosát ismerteti az utolsó lapon olvasható következő fel-

MICHAELIS
VERINI HISPANI PO-
ETAB AC IUVENIS DOCTIS-
SIMI DISTICHA DE
MORIBVS.

*Quo morbi genere Poëta mortuus sit, satis bene
 sejtatur Ang. Pol. in lib. Epigram.
 ita inquires:*

*Vorinus Michaël florentibus occidit annis.
 Moribus, ambiguum, maior, an ingenio.
 Disticha composuit de cetero miranda parenti,
 Quæ claudunt gyro grandia sensa breui.
 Sola Venus poterat lento succurrere morbo
 Ne se pollueret, nulluit ille mori.
 Hic iacet, heu patri dolor, & decus, vnde iuuetus
 Exemplum, vates materiam capiant.*

CLAVDIOPOLI.
In officina Helthana.
M. D. LXXXVIII.

Verinus Mihály 1588-iki kolozsvári kiadásának címlapja.

jegyzés: «Adatott nekem ez a könyv Szabó Gáspár uram által 1664. 8. 7-bris. Memento mori et non pecabis.»

¹ Ezután van a munka a R. M. Könyvtár II. kötetében 202. sz. a. könyvé- szileg leírva, de nem egészen pontosan, miután az nem 26, hanem A—D₃ signaturával ellátott 27 levélből áll.

A címlevél tulsó lapja *«Poetae vita»* felirattal a költő rövid életrajzát tartalmazza. E szerint a spanyol eredetű Verinus Mihály a baleari szigetek egyikén, Minorcában, született. Atyja széles műveltséggel bírt, a mire utal a költő, midőn mondja:

*In lucem nostri formidant prodere lusus,
Si prius emendes, nil Ugoline timent.*

Még gyermekkorában Rómába került, hol atyja gyakran megfordult, s itt nevelését Paulus Saxia Roncilio, a jeles grammatikus s rhetor vállalta el, a kinek később első művét, distichonait, ajánlotta. Munkái nemes és tiszta lelkületét tükrözik vissza. Mondják, hogy egy hőskölteményt is irt, mely így kezdődik: *«Luxuria praedulce malum»* stb. Középtermetű volt, fehér arczbőrrel, élénk szemekkel, s beszédében érett megfontolás nyilvánult. Számos baráttal dicsekedett; többekről megemlékezik verseiben. Tiszta és szűzies életének 18. évében (Bandini¹ szerint 1483-ban) halt meg.

A distichonok után kiadásunkban Nicolaus Seraticus, Bernhardus Michelotius, Antonius Geraldinus és Hieronymus s Martinus Juarra Cantabricus sirversei két lapot foglalnak el.

Az utolsó, különben üres lapon egy fametszet van alkalmazva, mely stylizált keretben a paradicsomos almafát rá tekerődző kígyóval, s tövében koponyával ábrázolja; ezt találjuk a *«Kopaszság dicsérete»* című 1589-iki kolozsvári nyomtatványban is.

Az egykorú írók az ifjú költőt fennen dicsérik nemcsak ritka tehetségei, de különösen szeplőtlen erkölcei miatt. Inkább áldozta fel életét, mintsem hogy orvosai tanácsára oly gyógymódot vegyen igénybe, mely erkölceire foltot vetne. Erre czéloz Politianusnak a fennebbi címlapon olvasható epigrammája, valamint következő saját distichona:

*Promittunt medici coitu mihi Paule salutem,
Non tanti vitae sit mihi certa salus.*

Az erényességnek ily túlzott nyilvánulása az erkölcsi feslettség korában átalános feltűnést keltett, és hátrahagyott verseinek nagy népszerűséget szerzett. Nyomtatásban megjelentek azok először Flórenczben 1487-ben. Bandininál, Brunetnél és Graessenél 13 XVI. századbéli latin és 1 francia kiadását találom felsorolva.

¹ Catalogus codicum Latinorum bibliothecae Medicae Laurantianae. 1774—1777.

Utóbb is ismételten került ki a sajtó alól. Kolozsvári kiadásunk, mely sehol másutt nincs érintve, az idézett számban nem foglaltatik.

Verinus Mihály ifjú kora daczára, követve a humanisták között uralgó divatot, számos íróval leveleket váltott. Ezek szokás szerint a nyilvánosságra szánvák, s nagy gonddal voltak kidolgozva. A Laurentiana valamint a distichonoknak, úgy a fenmaradt levelező-könyvnek is kéziratát bírja. Az utóbbi kódex fényesen van kiállítva, és első díszlapján Verinus művészi kivitelű arczképét tünteti fel. Bandini e kódexet leírva, leveleinek fontosabbjait, nem különben a hozzá irt s a kéziratba bevett dicsérő verseket közli. Az utóbbiak azonban nem azonosak a kiadásunk végén olvasható sírversekkel.

Verinus az irodalom vezérférfiaival való összeköttetéseit bizonyára főleg atyjának, Verinus (de Vieri) Ugolinonak köszönheti, ki százada legtermékenyebb költőihez sorakozik. Lorenzo de Medici fiának, a későbbi X. Leo pápának nevelését reá bízta. Szoros baráti viszony fűzte Marsilio Ficinohoz, a kinek fenmaradt levelező-könyve számos hozzá intézett levelet tartalmaz.¹

Ugolino is a humanisták ama köréhez tartozott, kik Mátyás királynak, a bőkezű maecenásnak dicsőítéséhez tollukkal hozzájárultak. Szintén a Laurentiában található ily című kézírata: *Epigrammatum libri VII ad Mathiam regem Pannoniae, Christianorum clypeum adamantinum*, melyet a záradék szerint 1488-ban Petrus Crinitus másolt. Eredetijét szerzője Silvestro nevű másik fia által Mátyásnak átadatta, ez azonban elveszett.

Nyomtatásban megjelentek tőle Graesse szerint: *Poemata nunc primum editae. Lugduni, 1559.*, Bandini szerint pedig: *Triumphus et vita Mathiae regis, aliaque ejus poemata. Lugduni, 1679. 12r.*

Ez utóbbi a flórenczi kódexsel összevetett kiadás alapján, a hazai vonatkozású verseket kiadta Abel Jenő az «Irodalom-történeti emlékek» II. kötetében.

Ugolino több mint egy negyedszázaddal élte túl fiát. Meghalt 1500-ban, mások szerint 1505-ben.

¹ Az «Epistolae Marsilii Ficini» velencei 1495-iki első és nürnbergi 1497-iki kiadása megvan könyvtárumban.